

**ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ, ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
ПРИ ЗАВЕДЕННІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ СПРАВ**

В статті розглядаються питання дотримання законності та прав і свобод людини при заведенні оперативно-розшукових справ.

Ключові слова: законність, права людини, оперативно-розшукові справи, нагляд прокурора.

В статье рассматриваются вопросы соблюдения законности и прав и свобод человека при заведенные оперативно-розыскных дел.

Ключевые слова: законность, права человека, оперативно-розыскные дела, присмотр прокурора.

In the article the questions of observance of legality and rights and freedoms of man are examined at led operative to the search businesses.

Key words: legality, human rights, operative to the search businesses, supervision of public prosecutor.

Постановка проблеми. Дотримання прав людини на практиці все ще не стало неодмінною умовою діяльності оперативних працівників органів внутрішніх справ.

Хоча метою є недопущення жодного випадку порушення прав людини, однак було б найвним вважати, що можна негайно й абсолютно усунути випадки порушень прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. Адже правоохоронна діяльність нерідко здійснюється в обмежених часових рамках. Часто оперативний працівник приймає рішення за умов недостатності інформації. Тим не менше зменшення рівня порушень прав людини і законності під час оперативно-розшукового документування до певного мінімального рівня – це завдання цілком покладається на прокурорський корпус.

Метою дослідження є визначення основних чинників, що впливають на дотримання законності, прав і свобод людини при заведенні оперативно-розшукових справ.

Стан дослідження. З точки зору теорії й практики оперативно-розшукової діяльності, принципи законності, дотримання прав і свобод досліджувалися в працях О.М. Бандурки, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва О.Р. Михайленка, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Регульського, В.В. Сергєєва, В.А. Яценка та ін.

О.М. Бандурка зазначає, що принцип законності в оперативно-розшуковій діяльності означає належне застосування оперативно-процесуальних норм, зокрема проведення операивно-розшукових заходів відповідно до підстав і з дотриманням відповідних умов, установлених чинним законодавством [1, с. 90].

Є. Моїсєєв, О. Джуза, Д. Никифорчук законність в оперативно-розшуковій діяльності розглядають як загальноправовий принцип, на конкретно-галузевому рівні, тобто поняття законності виступає як ідея, система поглядів, висловлених у праві, і як принцип права, що реалізується в конкретних умовах, а саме в ОРД [2, с. 272].

Надалі вчені зазначають, що принцип законності – передбачає наявність необхідної правової основи ОРД, заборону здійснення її для досягнення цілей і виконання завдань, які не передбачені законами, обов'язковість дотримання всіх вимог, які стосуються підстав і порядку заведення оперативно-розшукових справ, вжиття оперативно-розшукових заходів. Законність в ОРД відображається в урегульованості її у правових актах із акцентом на верховенство закону. Тому законність як принцип ОРД указує на необхідність дотримання правового режиму добування, перевірки та використання оперативно-розшукової інформації [2, с. 74].

Ю. С. Шемшученко зазначає, що законність – один із головних принципів організації суспільного життя, сутність якого полягає у точному і неухильному виконанні законів усіма, кому ці закони адресовані. Є основою прав, режиму і правопорядку у державі й суспільстві. Принципи законності стосуються усіх державних органів і громад, організацій, посадових осіб і громадян. Він зафіксований у Конституції України. Відповідно до неї: закони та інші нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції та відповідно до її положень (ст. 8); органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах та відповідно до законів України (ст. 6); кожен громадянин зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). Надалі вчений зазначає, що до спеціальних гарантій законності належать заходи юридичної відповідальності за порушення законів (цивільна, адміністративна, кримінальна, дисципліна. Ефективне застосування цих заходів знову ж таки зумовлене додержанням принципу законності у діяльності правоохоронних та судових органів. При цьому слід пам'ятати, що сутність юридичної відповідальності полягає не у жорсткості покарання, а у його невідворотності за вчинені порушення [3, с.290].

І.П. Козаченко вказує, що закріплення гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукових заходів є правовими передумовами формування вимог допустимості застосування в процесі розслідування злочину тих чи інших оперативно-розшукових матеріалів. Загальні засади використання результатів ОРД містяться ч. 3 ст. 62 Конституції України, згідно з якою «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях». Ця правова норма стосується означених правових засад застосування ОРЗ, особливо здійснення цієї діяльності у межах реалізації завдань кримінального судочинства [2, с.758].

О. Копан і С. Кузьмін визначають законність як стан суспільних відносин, за якого забезпечується точне, повне та неухильне дотримання і виконання положень Конституції України, законів і відповідних на їхній основі нормативно-правових актів усіма державними і недержавними установами, підприємствами, організаціями, посадовими особами та громадянами. Для дотримання законності в суспільстві важливе значення має якісний рівень (якісний стан) правоохоронної діяльності [4, с.385].

Як слушно зазначає Я.Ю. Кондратьєв, достатність правового регулювання ОРД як особливого виду державної діяльності повинна бути забезпечена усією системою правових інститутів та ефективним функціонуванням державних органів, що їх реалізують при підтримці суспільства, потреби якого задовольняються в даній сфері діяльності, в якій безпосередньо зацікавлена і сама держава, і всі верстви населення, і насамперед законослухняні громадяни [5, с. 74].

Виклад основних положень. У правовій державі проблема боротьби зі злочинністю, захисту прав і законних інтересів громадян від злочинних посягань завжди актуальна. Людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, на сторожі якої повинна стояти держава, її правоохоронні органи. Важливою функцією держави є комплексна багаторівнева протидія злочинності. Її наступальний характер забезпечується в основному діяльністю правоохоронних органів, насамперед органів внутрішніх справ, які історично виконують провідну роль в утриманні злочинності у певних стабільних (соціально-толерантних) межах.

Найперше це залежить від чинників соціально-економічного та політико-правового характеру, де одне з чільних місць посідають утвердження принципу верховенства права, гуманізму, пріоритету особи перед державою, демократизація права, правової системи, правозастосовної практики, суспільна та наукова її обумовленість тощо. Особливо це стосується питання, яке тісно пов'язане та певною мірою обумовлює якісний стан останніх, а саме – дотримання прав і свобод та принципу законності.

Цим зумовлюється актуальність завдання пошуку та використання резервів нарощування ефективності діяльності органів прокуратури, спрямованих на протидію злочинності в умовах дотримання прав і свобод людини та законності в оперативно-розшуковій діяльності оперативних підрозділів ОВС України.

Науковці акцентують увагу на щорічному збільшенні звернень оперативно-розшукових підрозділів до суду з поданнями на проведення ОРЗ, передбачених ч. 2 ст. 8 Закону «Про ОРД» [6, с.175-184].

На нашу думку, збільшення контролю з боку прокуратури повинне мати на меті забезпечення належної підготовки відповідних документів ініціаторами проведення оперативно-технічних заходів та виключення можливості зловживання з боку посадових осіб оперативних підрозділів.

Згідно статті 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» на особу, яка підозрюється в підготовці до вчинення злочину, переховується від органів досудового розслідування, суду або ухиляється від відбування кримінального покарання, безвісти зникла, ведеться тільки одна оперативно-розшукова справа. Без заведення оперативно-розшукової справи проведення оперативно-розшукових заходів, крім випадку, передбаченого частиною четвертою цієї статті, забороняється. Про заведення оперативно-розшукової справи виноситься постанова, яка затверджується начальником або уповноваженим заступником начальника органу внутрішніх справ. У постанові зазначаються місце та час її складання, посада особи, яка виносить постанову, її прізвище, підстава та мета заведення оперативно-розшукової справи. Про заведення оперативно-розшукової справи протягом доби письмово повідомляється прокурор. Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням слідчого судді з метою виявлення, попередження чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства. В процесі вивчення заведених оперативно-розшукових справ категорії «Захист» оперативними працівниками ДСБЕЗ встановлено, що прокуратурою скасовувалися такі постанови в 25 випадках за наявності відсутності підстав щодо їх заведення.

Основними причинами являється недосконала перевірка первинної оперативної інформації щодо підготовки вчинення злочину у сфері економіки.

Одним із проблемних питань протидії економічним злочинам, складає процес виявлення і розпізнання ознак злочинних дій.

Одній з основних передумов для ефективної організації боротьби з економічною злочинністю є знання співробітниками підрозділів ДСБЕЗ особливостей функціонування даної сфери в умовах ринкових відносин. Як і будь-яка інша сфера (галузь), остання, як показує проведене вибіркове дослідження, має багато відмітних особливостей, обумовлених структурно-змістовними її елементами (цілі, завдання, функції, місце і роль в

системі економіки). Розкриття змісту названих елементів через призму предмету справжнього дослідження, на наш погляд, дозволяє отримати «фотографію» сучасного стану вітчизняних господарських відносин. Не можна забувати при цьому і про те, що сфера господарської діяльності має досліджуватися не просто як відносно самостійна економічна структура, а як сфера, виступаюча об'єктом злочинних посягань з боку злочинних елементів, включаючи організовані злочинні формування. Представляється, що з цих позицій дану сферу слід розглядати не тільки як категорію економічну, але і як кримінологічну. Звідси виникає об'єктивна потреба її захисту від кримінального впливу. Іншими словами, названа сфера в той же час виступає як один з важливих об'єктів захисту з боку підрозділів ДСБЕЗ. На пошук найбільш ефективних форм і методів захисту в сучасних умовах з урахуванням особливостей самих господарських відносин і їх захисту.

Для того, щоб організувати ОРД на належному рівні, співробітники ДСБЕЗ зобов'язані знати специфіку функціонування господарської діяльності. При цьому вони повинні вивчати для успішного вирішення завдань боротьби з економічною злочинністю не тільки економіку названої сфери, але і права, регулюючі відносини, що виникають в ній. На думку автора, в цьому плані при розгляді проблем боротьби із злочинністю в сфері економіки збірники методичних рекомендацій з викриття та документування злочинів Л.П. Скалозуб вдало поєднує питання економіки і права. У ній автор веде мову про економіко-правову характеристику соціально-економічної сфери як об'єкту кримінально-правової охорони [7, с. 6--18].

У змістовному плані Л.П. Скалозуба та інших авторів під цим поняттям розкривають особливості системи господарських відносин; державне регулювання; законодавче закріплення сукупності господарських відносин; особливості організації державного і суспільного контролю за даною сферою; кримінологічну оцінку; чинну правову основу даної сфери [7, с. 181].

В. Василичук, В. Горбачевський, К. Ольшевський та О. Клейко вказують, що тактика пошукової діяльності оперативних підрозділів у сфері економіки має певні відмінності від тактики пошуку, що використовується іншими оперативними апаратами. Яка ґрунтується на знанні оперативними працівником специфіки діяльності об'єкта, що обслуговується (лінії роботи), способів вчинення і приховування економічних злочинів, тактики їх виявлення [2, с. 752].

У процесі заведення оперативно-розшукової справи оперативний працівник має модулювати версії щодо виявлення та документування злочинних дій. Виявляються і закріплюються фактичні дані про подію злочину (час, місце, спосіб та ін. обставини вчинення злочину); про причетність розроблювальних осіб до підготовки або вчинення злочину; про обставини, що обтяжують або пом'якшують відповідальність винних, а також характеризують їхню особистість; про характер і розмір збитку, завданого злочином; про місцезнаходження знарядь вчинення злочину, викрадених або нажитих злочинним шляхом цінностей; про умови, що сприяють здійсненню злочинів. Зазначені обставини, які становлять предмет документування злочинних дій, виявляються та закріплюються шляхом вжиття оперативно-розшукових заходів щодо трьох основних напрямів: 1) виявлення осіб, які можуть бути свідками у кримінальній справі; 2) виявлення предметів та документів, які мають доказове значення; 3) фіксація дій розроблювальних осіб для подальшого використання отриманих даних у процесі розслідування злочину. Для проведення таких заходів використовують негласні сили та засоби ОВС, можливості інших державних органів і представників громад, організацій, допомогу фахівців різних сфер знань. Виявлення фактичних даних у процесі документування злочинних дій досягається шляхом вжиття цілеспрямованих заходів щодо їхнього виявлення, перевірки та оцінки.

Під час перевірки встановлюють вірогідність початкових відомостей, оцінюють значення отриманих даних для подальшого доведення та практичну можливість їхнього використання при здійсненні досудового розслідування. Перевіряючи та оцінюючи первинну інформацію, для заведення оперативно-розшукової справи, слід проводити перевірку за оперативно-розшуковими, криміналістичними та іншими обліками. Для закріплення виявлених даних застосовують заходи щодо забезпечення їхнього збереження і можливості використання в процесі розслідування. Дані, отримані під час опитування осіб (які можуть бути свідками), фіксують у поясненнях, протоколах, заявах, шляхом запису на магнітну стрічку тощо.

Зміст терміна «документування» має виражати одну стадію оперативно-розшукового процесу – фіксацію здобутої оперативної інформації. Р.С. Белкін окреслює документування як своєрідний процес спеціального дослідження події злочину за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів і методів, де основою є філософські категорії теорії пізнання, діалектики і логіки. У цьому процесі дослідження використовуються загальногносеологічні методи пізнання – емпіричні та логічні.

У результаті дослідження встановлено, що основними порушеннями законності при заведенні оперативно-розшукових справ щодо документування злочинів, пов'язаних обігом наркотичних засобів є: неправильно визначення основного фігуранта оперативної розробки; недосконале попереднє встановлення виду та кількості наркотичного засобу; недостатність первинних перевірочних матеріалів щодо особи яка розповсюджує наркотики. Як привело оперативно-розшукові справи заводяться на осіб які купляють наркотики (споживачі) і документування здійснюється в напрямку зберігання, а процес наркобізнесу не відслідковується. Завдання оперативно-розшукової протидії підрозділами БНОН має бути скеровані на перекриття каналів поступлення наркотиків і документування осіб, які здійснюють їх доставку і розповсюдження в конкретному регіоні.

В результаті вивчення цієї проблеми встановлено, що на протязі 2013 року прокурорами в областях Західного регіону України було скеровано більше 80 доручень оперативним підрозділам і слідчим органам щодо встановлення каналів надходження наркотичних засобів із за кордону, а не обмежуватися документуванням осіб за їх збереження.

Як зазначає шведський професор Денніс Телльборг, нині головною функцією негласного нагляду є не викриття злочинця, а встановлення самої наявності злочину. Коли спецпідрозділи провадять розшукову діяльність проти організованої злочинності, торговців наркотиками тощо, вони працюють до вчинення злочину, і мета цих ОРЗ – зібрати інформацію про особу, злочинну групу або можливі насильницькі дії (терористичний акт, наприклад). Іншими словами, те, що хочуть з'ясувати на етапі, коли подається заява до суду про отримання дозволу на негласне стеження, часто неможливо конкретизувати. У таких випадках отримання судової санкції втрачає сенс, а спецпідрозділи фактично можуть організувати негласне стеження на власний розсуд.

На наш погляд, для успішного заведення оперативно-розшукової справи з метою документування злочинів, є визначення змісту поняття видів злочинів, що необхідне для безпомилкового застосування її результатів на практиці, глибшого та цілеспрямованішого вивчення, криміногенних умов, що спричинюють розповсюдження даної злочинності, розроблення науково обґрунтованих висновків і рекомендацій, спрямованих на удосконалення стратегії і тактики протидії цьому негативному явищу. В основі цього покладено знання оперативно-розшукової характеристики яка залежить від кримінально-правових аспектів певних складів злочинів. Така тенденція пов'язана з тим, що оперативні працівники, виявляючи злочин, прагнуть фіксувати факти, які підтверджують наявність у діяч особі та наслідках таких дій елементу складу злочину, передбаченого конкретною статтею Кримінального кодексу.

Формування наукових основ методики заведення оперативно-розшукових справ з метою документування конкретних видів злочинів можливе лише на базі виявлених та вивчених криміналістичних ознак цих злочинів.

Висновок. З метою недопущення порушень законності при заведенні оперативно-розшукових справ є, визначення протиправних діянь конкретних злочинів в основному яке розробляється стосовно певних груп, видів, різновидів таких діянь на основі виділення їх складових елементів, особливостей і ознак (слідів), закономірних зв'язків між ними, що є характерними для певного регіону, періоду, соціально-економічної ситуації, криміногенної обстановки. В цьому і полягає основне призначення оперативно-розшукової характеристики злочинів та побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних оперативно-розшукових завдань, формулюванні робочих версій. На цій основі робляться спроби розробити системи визначення параметрів особи, яка готує або вчиняє злочин, з урахуванням аналізу типових слідів, особливостей обстановки, що є характерними для аналогічних випадків.

Список використаних джерел

1. Бандурка О. М. *Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I: підручник* / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2002.-
2. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / [відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. – Т. 6. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – К.: Атіка, 2010. – 2010с..*
3. *Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред.. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид. перероб. і доповн. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012.- 1020 с.*
4. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / [В.В. Коваленко, Ю.І. Римаренко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко]. – К.: Атіка, 2010. – Т. 7. – 1120 с.*
5. *Кондратьев Я.Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: монографія / Я.Ю. Кондратьев. – К., 2004. – С. 74.*
6. *Долгов Ю.Д., Погорецький М.А. Судовий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю: окремі питання характеристики застосування (за матеріалами Харківської області) // Методологічні проблеми теорії та практики оперативно розшукової діяльності в сучасних умовах / Ю.Д. Долгов, М.А. Погорецький // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України: Спеціальний випуск № 1 частина 2. – Луганськ, 2005. – С. 175-184.*
7. *Скалозуб Л.П. Збірник методичних рекомендацій з викриття та документування злочинів у бюджетній сфері. Скалозуб Л.П., Василичук В.І., Сливенко В.Р., Дудченко Т.В. та ін. К.: ДДСБЕЗ, 2009.- 427 с.*